

Munich Personal RePEc Archive

Washington's Consensus and Disindustrialization of the Eastern and South-Eastern Europe

Bukvić, Rajko

Geographical Institute "Jovan Cvijić", Belgrade, Nizhny Novgorod
State of Engineering and Economics, Knyaginino

2012

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/86200/>
MPRA Paper No. 86200, posted 15 Apr 2018 18:49 UTC

Вашингтонски консензус и деиндустријализација источне и југоисточне Европе¹

Сажетак: У раду се разматрају резултати остварени током дводеценијског спровођења реформи у тзв. посткомунистичким земљама, заснованих на Вашингтонском консензусу, односно прев свега на његовим трима кључним тачкама – приватизација, дерегулација и макроекономска стабилизација. Уз мање изузетке, ове земље забележиле су дубок и дуготрајан економски пад, праћен негативним процесима и у другим сферама. Насупрот уобичајеним мишљењима да је дугогодишња транзициона криза резултат недоследности у спровођењу реформи, у раду се истиче да је она управо супротно њихов закономеран резултат и да другачије и није могло да буде. Као аналог истиче се Моргантауов план за Западну Немачку, којим је након Другог светског рата било предвиђено да Немачка буде индустријски разоружана, што би водило њеном сиромашењу и претварању у сировински додатак другим развијеним привредама, и што би сходно томе условило немогућност опстанка њеног тадашњег броја становника. На срећу по Немачку, Моргантауов план је након скрупулозне анализе напуштен и замењен Маршаловим планом који јој је обезбедио индустријску обнову. И за земље источне и југоисточне Европе потребно је исто: напуштање (неолибералне) концепције засноване на Вашингтонском консензусу који их је деиндустријализовао и примена концепције (ре)индустријализације.

Кључне речи: Транзиција, деиндустријализација, Вашингтонски консензус, Моргантауов план, Маршалов план, транзициона криза, развој

Увод

Рушење Берлинског зида 1989. и завршетак Хладног рата довели су земље Истока и Југоистока Европе пред фундаментално питање: како направити прелаз с тзв. колективне (или планске), која их је до тада углавном карактерисала, на тржишну привреду.² Оно што се називало комунизмом, урушило се (или је било насилно срушено) а готових рецепата за изградњу тржишних институција и тржишне привреде није било, или су, као што је био случај с југословенским искуством од почетка 1950-их, једноставно прећутквани. У недостатку сопствених стратегија, или пак из неких других разлога, те земље су, мање или више вољно, прихватиле иностране експерте и рецепте које су им прописале међународне финансијске институције на челу с Међународним монетарним фондом. Какви су то били експерти³ и до чега је све то довело углавном је познато и више пута описивано.⁴ За многе истраживаче остаће тајна зашто, на пример, руске власти нису хтеле да ангажују познатог америчког економисту руског порекла В. Леонтјева, иако је он говорио да је спреман да помогне потпуно бесплатно ако га власти нове демократске Русије позову. То се, међутим, није десило: Русија је изабрала

¹ Рад представља измењену и проширену верзију реферата који је, под називом Моргантауов план и Вашингтонски консензус: има ли развојног излаза за земље у транзицији, изложен на научном скупу *Криза и развој* организованом у Институту друштвених наука у Београду, 3. јуна 2010, и објављен у зборнику радова под истим називом.

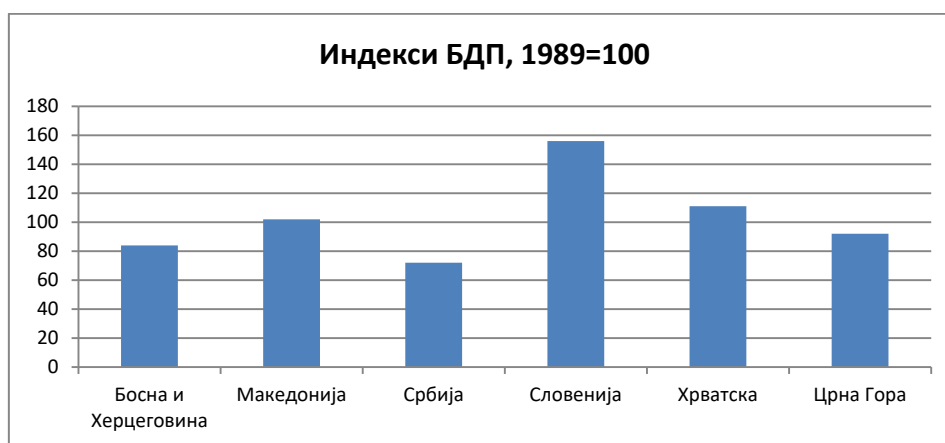
² „Штавише, ово транзиционо питање – проблем дефинисања механизма, путева и форми кретања од потпуног државног монопола својине, производње и свих економских активности на тржишну економију – најфундаменталније је питање од свих.“ (А.А. Sobchak, *Transition to a Market Economy*, *Cato Journal*, 1991, № 2, стр. 195.)

³ И у западној литератури може се пронаћи много (погрдних) израза за овакве експерте: *guest stars*, *sarpetbaggers*, *economic hit man*. Наравно, они сами не би могли да ураде то што су урадили без помоћи домаћих снага (компрадорска буржоазија) – заједничким напорима ове две групе оставиле су хаос у готово свим земљама у којима су спроводили реформе.

⁴ Видети, рецимо: J.R. Wedel, *The Harvard Boys Do Russia*, *Nation*, 1998, № 20.

Џ. Сакса, и поред тога што је, рецимо, управо Леонтјев непуну деценију пре тога (1984) за заслуге у извођењу из кризе јапанске привреде одликован јапанским орденом Излазећег Сунца.⁵

Препоруке о којима је реч биле су, првобитно, „географски и историјски специфичне“, намењене решавању проблема земаља Латинске Америке, а касније су прихваћене као „општа мудрост за политике развоја и раста“⁶. Ти рецепти (изворно – десет препорука или десет реформских политика) постали су познати као Вашингтонски консензус, према термину који је сковао Џ. Вилијамсон⁷, назвавши их тако у раду припремљеном за конференцију коју је 1989. организовао Институт за међународну економију (Institute for International Economics). На конференцији су учествовали представници десет латиноамеричких земаља чије је проблеме дугова требало разматрати том приликом. Они су се у основи сводили, како се често истиче, на три кључна момента: приватизација, дерегулација и макроекономска стабилизација. Реформатори у тим земљама, као и њихови саветодавци, истицали су да ће тај прелаз донети привремену кризу, а да ће се затим, врло брзо, привреде тих земаља опоравити, и да ће њихова нова својинска структура обезбедити брзо надокнађивање привременог пада а затим и брзи раст и приближавање развијеним земљама.

Слика 1. Индекси БДП бивших југословенских република, 1989=100
Извор: Подаци националних статистика за 2009. годину.

Од почетка транзиције прошле су пуне две деценије, уз наравно мање разлике у времену када су поједине земље приступиле прописаним реформама. Период је свакако довољно дуг да би се могле дати одређене оцене пређеног пута и резултата спроведених реформи. Институционални амбијент у свим транзиционим земљама темељно је промењен.

Уз одређене разлике у времену, све транзиционе земље врло брзо су ослободиле највећи део цена, либерализовале спољну трговину, приступиле оштром кресању субвенција, девалвирале своје валуте и прогласиле њихову конвертибилност, увеле мање или више рестриктивну кредитну политику, отвориле границе за прилив иностраног капитала, приватизовале највећи део државних (друштвених) предузећа. У највећем броју случајева све то је учињено применом „шок терапије“ (све, одмах, истовремено), како би се реформе учиниле неповратним. Примењени модел, заснован на неокласичним постулатима, претпостављао је да ће тржишне институције (тржиште и приватна својина, као кључне) спонтано довести до капитализма, чим се својина приватизује, цене постану слободне, валута се стабилизује и уведу тржиште слободне конкуренције. Модел је, дакле, претпостављао да постоји „спонтана пречица у капитализам“, односно „отворену тржишну привреду западног

⁵ А.А. Бушков, *Дом с привидениями. Хроника мутного времени*, Москва, 2005, стр. 48.

⁶ J. Marangos, What happened to the Washington Consensus? The Evolution of international development policy, *Journal of Socio-Economics*, 2009, №1, стр. 197.

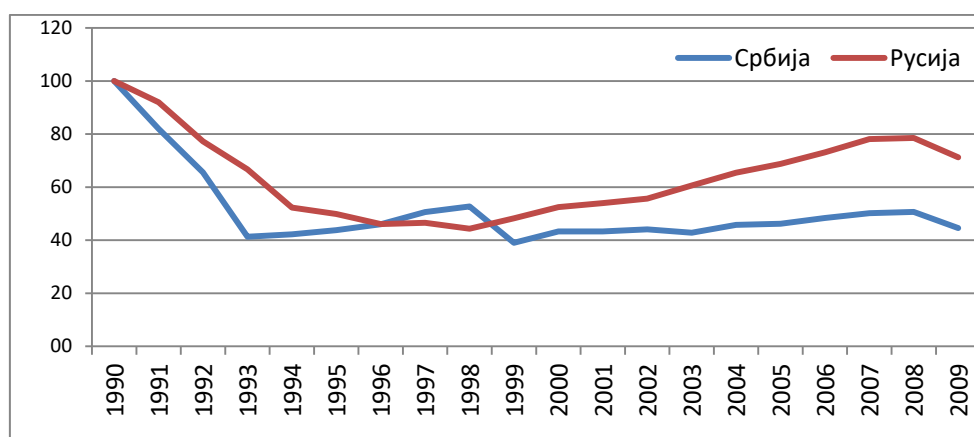
⁷ J. Williamson, What Washington Means by Policy Reform, *Latin American Readjustment: How Much Has Happened*, Washington, 1990, ch. 2.

типа“ за коју су се ове земље (тј. њихове елите) определиле, а таква привреда ће након превладавања краткотрајних тешкоћа (транзициона криза у кратком року) спонтано довести до обнављања производње и привредног раста.

Наведене промене, међутим, нису биле праћено и одговарајућим привредним кретањима у реалној сфери. Основни резултати који су у овом сегменту постигнути углавном су познати и нема потребе посебно их апострофирати. Они готово недвосмислено указују на промашај.

Транзициона криза – циклични или структурни феномен, или нешто треће?

Резултати постигнути током две деценије транзиције нису ни мало охрабрујући и не могу добити иоле добру оцену. Уместо обећаног просперитета, ако је он уопште и био циљ промена, у већини транзиционих земаља забележен је велики и дуготрајан пад бруто домаћег производа, индустријске производње и животног стандарда, неретко већи него што је био пад забележен током година Другог светског рата, што је посебно било драматично у Русији⁸. Наравно, ни Србија, односно земље настале из бивше СФРЈ, није изузетак (видети слику 1). Чак ни Словенија, која је посебан случај, с обзиром да није хтела да примењује препоруке ММФ и других саветодаваца, нема неког посебног разлога за задовољство.⁹ Србија је, са „заостатком“ за 1989. од скоро 30%, близу Украјини и Молдавији, чији је пад између 40% и 50%.

Слика 2. Обим индустријске производње Русије и Србије (1990=100)

Извор: За Србију Републички завод за статистику, за Русију прерачунато на основу података ФГС.

При томе, највећи „губитник“ и у Русији и у Србији, и не само у њима, била је индустрија (видети слику 2). У Србији индустријска производња се у 2009. налази на нивоу од тек 45% од остварене у 1990.¹⁰ Многе гране драстично су смањиле производњу, а неки сектори

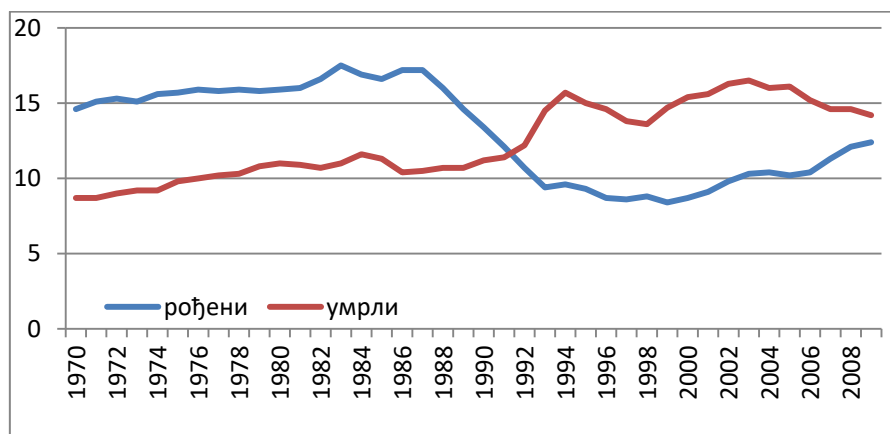
⁸ О транзицији и њеним резултатима у Русији писали смо детаљније у радовима: Р. Буквић, Транзиција у Русији – либерализам у изведби „породице“, *Нова српска политичка мисао*, 2007, бр. 3–4, и Р. Буквић, Заложно-кредитне аукције и настанак руских олигарха, *Нова српска политичка мисао*, 2009, бр. 3–4.

⁹ Иако спада у најпросперитетније источно односно југоисточноевропске економије, Словенија је попут Чешке и Словачке, забележила раст БДП по просечној стопи од око два процента годишње, што је приближно расту какав су ове земље имале током осамдесетих година прошлог века. Једино је Пољска, с просечном стопом раста од три одсто, остварила боље резултате од оних из осамдесетих година – боље, али ни приближно онакве какве остварују, рецимо, динамичне азијске привреде.

¹⁰ Пошто је у 1990. индустријска производња у Србији у односу на 1989. опала за скоро 13%, лако се може прерачунати индекс 2009. у односу на 1989. годину с највећом индустријском производњом у Србији (и бившој СФР Југославији) и добити да је 2009. индустријска производња на нивоу од око 39% од нивоа из 1989. Ради потпуног поређења, и у Русији је индустријска производња у 1990. опала у

практично су угашени.¹¹ Пошто је индустрија носилац техничког прогреса, покретач привредног раста и стваралац синергијских ефеката у укупној привреди¹², ова слика њеног „развоја” у протекле две деценије довољна је да се целом периоду да изразито негативна оцена.

У већини транзиционих земаља економска криза била је праћена и другим негативним последицама, као што је рецимо велика демографска криза – опадање броја становника, пре свега у Русији, али и у другим земљама, ширење болести, опадање фертилитета, пораст морталитета.¹³ Стаклер и коаутори чак су истакли и тестирали хипотезу да је управо масовна приватизација узрок раста смртности у посткомунистичким земљама¹⁴ (видети слику 3, као и одговарајућу слику 4. за Србију). Свакако, потребно је истаћи да је УНИЦЕФ још за непотпуну прву деценију транзиције (период 1990–1999) проценио 3.256.000 „сувишних“ смрти у земљама у транзицији (и то без Босне и Херцеговине за цео период, Грузије за 1993, Таџикистана за период 1996–1999, и СР Југославије за 1999).¹⁵ Цела ова проблематика, наравно, захтева додатна посебна истраживања, која очито недостају, бар кад смо ми у питању.

Слика 3. Наталитет и морталитет становништва Русије 1970–2009. (број рођених и умрлих на 1.000 становника)

Извор: До 2004. преузето из С.А. Батчиков и С.Г. Кара-Мурза, Неолиберална реформа в России, Гавана, 2006, стр. 38, допуњено званичним статистичким подацима, Федерална служба государственной статистики

Дубину демографске кризе у обе поменуте земље (Русија и Србија) вероватно најбоље илуструје појава названа *Руски крст*, која је први пут регистрована у 1992. у Русији: криве динамике рађања и смртности пресеkle су се. Као што се види, исто се десило и у Србији, с тим што у Србији није тако јасна тенденција приближавања и поновног пресецања ових кривих, која се јасно види у случају Русије.

односу на 1989, али за незнатних 0,1%, тако да би наведена серија индекса и за ту базу остала практично на истом нивоу.

¹¹ И на графикону се, наравно, јасно види пад у 1999, години у којој је Србија била бомбардована од земаља чланица НАТО-а, када су уништени многи индустријски капацитети. Потписник ових редова не потцењује утицај тог фактора, као ни уопште догађаја током 1990-их (санкције, ратови у окружењу). Ипак, драстично опадање индустријске производње је чињеница која се не може не видети.

¹² Ово је описао још 1613. италијански меркантилист А. Сера. (А. Serra, *Kratka rasprava o uzrocima koji mogu izazvati obilje zlata i srebra u kraljevinama u kojima nema rudnika s primjenom na kraljevinu Napulj*, Zagreb, 1952, стр. 118–120.)

¹³ У 11 од 25 посткомунистичких земаља после протока 15 година од почетка реформи није достигнуто дореформско очекивано трајање живота. (Л. Кинг и Д. Стаклер, *Масовная приватизация и рост смертности в посткоммунистических странах*, *Мир России*, 2007, № 3, стр. 113.)

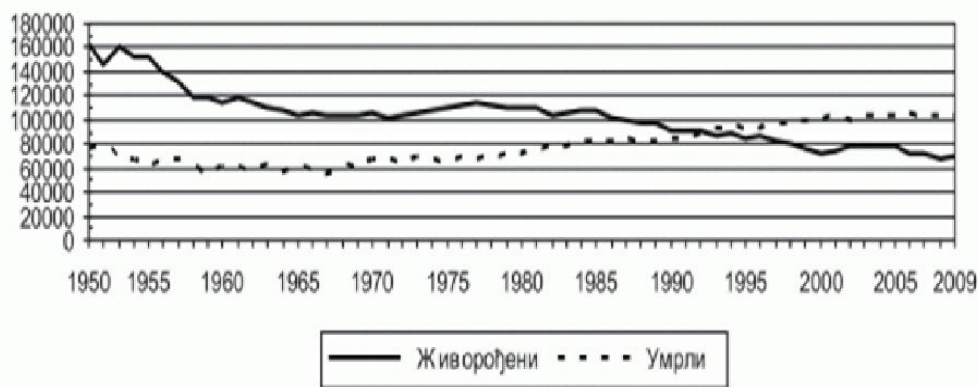
¹⁴ Поред наведеног рада видети и: D. Stuckler, L. King and M. McKee, *Mass privatisation and the post-communist mortality crisis: a cross-national analysis*, *The Lancet*, 2009, № 9661.

¹⁵ UNICEF. *A decade of transition*, 2001, табела 3-1, стр. 49.

Уз све наведено, транзиција је резултовала огромним социјалним трошковима израженим у порасту сиромаштва, опадању запослености и порасту незапослености, повећаној неједнакости, погоршању јавних услуга и поларизацији њиховог пружања, криминалу, расту корупције и најзад оружаним конфликтима.¹⁶ Коначно, као врло значајно треба истаћи огромно задуживање земаља у транзицији, иако, као што је познато, то није искључиво њихова „привилегија“. До задуживања у земљама у транзицији дошло је и поред великих прихода остварених приватизацијом, чему у нашем случају треба додати и велики трансфер дознака наших људи који раде у западноевропским и другим земљама. Процене прилива по свим тим основима (приватизација, стране директне инвестиције, дознаке) разликују се, и крећу се на нивоу од неколико десетина милијарди долара – 30, па чак до 70 милијарди, и то само за период од 2000. године. У сваком случају, тај огромни прилив средстава није искоришћен производно, па чак не ни за побољшање (трагично) заостале инфраструктуре, већ се прелио у потрошњу, наравно из увоза с обзиром да је домаћа производња у стању у каквом је.

Занимљиво је да се за енорман раст потрошње из увоза готово једногласно осуђује (апресирани) курс динара у односу на евро, односно и друге валуте, а не либерализација спољнотрговинских токова која је тако некритички и брзо спроведена почетком ове деценије, у складу са захтевима који проистичу из Вашингтонског консензуса. Сходно овој аргументацији, апресирани курс наводно дестимулише извоз и стимулише увоз. Обе стране аргументације, међутим, стоје на прилично климавим ногама: кад је реч о увозу, поред поменуте либерализације треба скренути пажњу и на питање одакле потичу паре којима се купују девизе да би се реализовао увоз, а када је реч о извозу, ствари треба поставити и образложити мало детаљније, пошто је то постало омиљено место критичара (или „критичара“) актуелне економске и развојне политике.¹⁷

Природни прираштај становништва Србије

Слика 4. Природно кретање становништва Србије 1950–2009

Извор: Преузето од Републичког завода за статистику.

Пре свега, погрешна је претпоставка да би девалвација (односно, депресијација) динара повећала конкурентност нашег извоза, чак и уз претпоставку да постоји производња која може да буде извезена. Опадање вредности динара с тим нема везе будући да се тиме не мењају цене

¹⁶ И наведено представљају оцене дате још за прву деценију транзиције: М. Ellman, *The Social Costs and Consequences of the Transformation Process, Economic Survey of Europe 2000*, № 2/3, 2000.

¹⁷ Пошто се у последње време код наших водећих економиста проширио манир цитирања популарне штампе (недељници и дневне новине), да се и ми послужимо једним таквим текстом: С. Тасић, Фиксирање динара за евро, *НИН*, 11. март 2010, број 3089. Нагласимо да је аргументација у том тексту, бар кад је реч о овом питању, кратка и јасна.

наших извозних производа у иностранству, ти производи се дакле неће ништа лакше извозити него што је сада случај.¹⁸ Оствариће се, према томе, само прерасподела између наших произвођача, и то тако што ће више добити (у динарима, и то видећемо номинално) они који су реализовали извоз. Поред тога, на кретање извоза (па и увоза) не утиче тренутни, дакле номинални курс динара већ његово дугорочно кретање, при томе у реалном изразу. Познато је да се (унутрашње) цене наших производа, и то све, већ дуго, готово по аутоматизму, усклађују с кретањем евра (раније марке), при чему цене врло брзо реагују на промене курса. Тако се врло брзо и анулирају ефекти промена курса динара, успоставља се претходна констелација, само на вишем номиналном нивоу. И шта се ту онда мења? Наравно, за оне који би ипак волели мало више науке него популарних чланака у недељницима (или интервјуа у дневним новинама) можемо препоручити недавну студију урађену у Народној банци Србије.¹⁹

Слика 5. Показатељи екстерне задужености Србије 2001–2010. (у %)

Извор: Народна банка Србије, Извештај о инфлацији, август 2010.

Напомена: за 2010. прво полугође

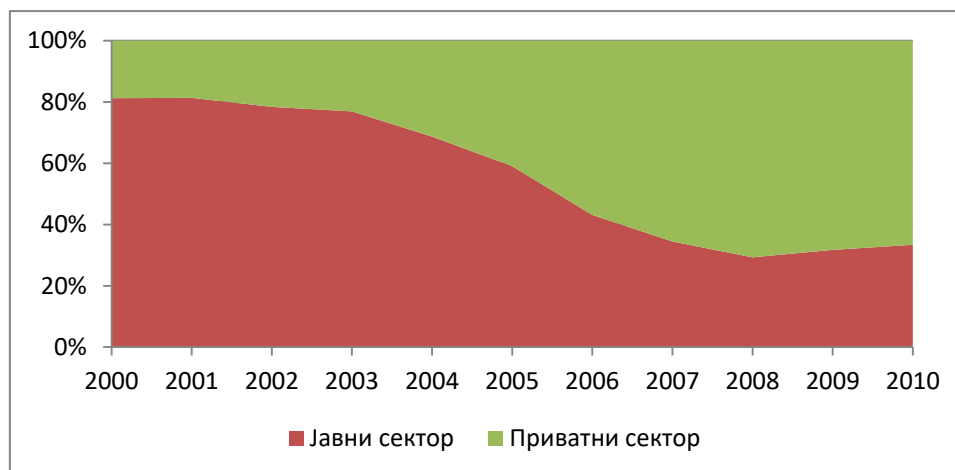
Следећи битан момент транзиционе кризе је висока спољна задуженост ових земаља. Наравно, и овај показатељ је неравномерно распоређен, а као нека врста утехе (ако се тако уопште може рећи) појављује се чињеница екстремне задужености и неких земаља ван овог „круга“ (пре свега, Грчке). Као што се може видети (слика 5), осим у првој овде представљеној години (2001) Србија се по показатељу спољни дуг/БДП налази у групи средње задужених земаља, иако се на самом крају периода поново приближава групи високо задужених. По другом показатељу (спољни дуг/извоз), пак, изузев периода 2006–2008, у свим осталим годинама она знатно превазилази горњу границу и припада групи високо задужених. (Видети критеријуме Светске банке у Табели 1.)

Наравно, при разматрању висине задужености потребно је имати у виду структуру, односно учешће јавног и приватног сектора²⁰ у укупном дугу. То се неретко истиче као (релативно) повољна околност у ситуацији (доста) високе задужености. Посматрајући званичне податке (видети слику 6), то заиста тако и изгледа. Једино, аутор ових редова дозволиће себи помало скептичан однос према том аргументу – ко може да гарантује да на крају држава (тј. порески обвезници) неће враћати и дуг који није њен и за који није дала гаранцију? Да ли су неке потребне аргументи за такво скептично питање?

¹⁸ Наравно, могуће је да би на тај начин оно мало извоза што постоји било реализовано уз ниже извозне цене (дампинг), што би извозницима било надокнађивано већом количином динара. Али, такво подстицање извоза није дозвољено, а чак и независно од тога значило би преливање вредности која је створена у земљи у иностранство.

¹⁹ N. Tasić i M. Zdravković. *Osetljivost srpskog izvoza i uvoza na promene deviznog kursa u dugom roku*, Beograd, 2008.

²⁰ Спољни дуг јавног сектора обухвата дуг државе и локалних самоуправа, као и државно гарантовани дуг, а приватног дуг привреде за који није издата државна гаранција.

Слика 6. Структура спољног дуга Србије 2000–2010.
Извор: Народна банка Србије, Извештај о инфлацији, август 2010.
Напомена: за 2010. прво полугође

Табела 1. Висина задужености према критеријумима Светске банке

Показатељ	Задуженост		
	Висока	Средња	Ниска
Спољни дуг/БДП	> 80%	48% – 80%	< 48%
Спољни дуг/извоз	> 220%	132% – 220%	< 132%

Интензитет негативних промена и, посебно, дуготрајност негативних резултата иницирају нужност преиспитивања значења термина транзициона (или трансформациона) криза, или можда и потребу одређивања његовог новог значења. Наравно, пре свега је јасно да нешто што траје толико дуго не може бити цикличног карактера, барем у смислу Шумпетерових циклуса на којима се заснива добар део аналитичких тумачења криза у капиталистичкој, односно тржишној привреди. Призивање у помоћ Кондратјевљевих дугих циклуса изгледа у том смислу знатно логичније, тако да не чуди да су се многи тога досетили. Једино, недоумицу може да изазове чињеница да је до тога дошло углавном у вези с актуелном светском финансијском и економском кризом. У сваком случају, на озбиљне, продубљене и промишљене анализе ове теме, очито, мораћемо још да чекамо.

Узроци транзиционе кризе

Поставља се, наравно, као претходно, питање – зашто је до тако дубоке и дуготрајне кризе дошло, који су узроци такве кризе, кризе која је већини посткомунистичких земаља донела веће људске жртве и већа разарања него што је икада забележено у мирнодопским условима.²¹ Иницијатори и протагонисти реформи у овим земљама, међутим, као да не желе или нису у стању да виде управо њихове резултате. Или примењују неке од проверених маневара избегавања суочавања с њима. Тако, рецимо, када А. Ципко, који никако није био противник реформи и приватизације, каже да су оне биле нечовечне, да се у Русији либерална идеја разишла не само с демократијом, већ и с хуманизмом, те да су антикомунистичке револуције, позване да рестаурирају приватну својину, по својој природи биле аморалније него

²¹ Русија је, вероватно, парадигматичан пример. Смањење БДП достигло је 1997. 50%, а тако нешто није се десило ни у најтежој за земљу 1942. години, када је Немачка окупирала (и разрушила) економски развијене територије на западу и југу земље. Такав пад није забележен ни у САД за време Велике депресије. Једино с чиме се он може упоредити је дубоки пад производње у потпуно окупираној и темељно разрушеној Немачкој 1945. (Хубиев, *Економический цикл и кризисы в России: основные макроэкономические тенденции*, 2009, стр. 88–89.)

социјалистичке, да су биле више оптерећене ниским страстима, лоповлуком, корупцијом итд., В. Мау му одговара познатом етикетом – за њега (Ципка) убиство милиона људи моралније је него отимање милиона долара²². При томе, Мау не само што мења тему разговора (морал антикомунистичке револуције), већ у циљу дисквалификације користи – мит. Мит о милионима жртава комунистичких, односно стаљинистичког режима. Ако бисмо и дозволили себи оцену да можда није чудно да су овакве приче прихватане раније, данас је то заиста недопустиво. Откада је, наиме, 1989. одлуком Президијума АН СССР образована комисија за утврђивање губитака становништва, на чијем челу је био дописни члан АН СССР Ј.А. Пољаков, и од када је она добила приступ раније истраживачима недоступном материјалу и документима ОГПУ-НКВД-МВД-МГБ и објавила резултате истраживања, то је у најмању руку чудно и показује или злу намеру или пак потпуно одсуство научне објективности и савести.²³ Поменута комисија истраживала је период 1921–1953 (прво полугође) и дошла до резултата према којима је укупно осуђено 4.060.306 људи, од тога на смртну казну 799.455. Наравно, како истиче и В. Земсков, иако је овај број неупоредив с помињаним десетинама и стотинама милиона, он је застрашујући. Управо стога, била би грешка упуштати се у оцене да ли је то много или мало, чак и без обзира на историјски контекст.²⁴

Основне поставке реформи и изабране стратегије, према томе, и даље се не доводе у питање, а изостајање обећаних резултата објашњава се изостанком реформи, недоследношћу у њиховом спровођењу, или пак ограничењима у политичком систему²⁵, тако да се мање или више све своди на техничко питање спровођења реформи. На тај начин, фактички се спречавају расправе о узроцима кризе и евентуалним путевима изласка из ње. Зашто до тога долази? Да ли су некадашњи борци против („комунистичког“) једноумља преузевши власт постали тиме и протагонисти једног новог једноумља? Ако се има у виду да су њихови апологети прогласили одмах по паду Берлинског зида ни мање ни више него „крај историје“²⁶...

Ипак, та расправа је неопходна и до ње мора доћи. А да би се дошло до правих резултата у расправи, нужно је ствари захватити у корену. То ће рећи, нужно је размотрити не само Вашингтонски консензус већ и теоријску основу на којој је он изграђен и на којој се тако уверено уздиже већ више од две деценије. И то без обзира што су многе земље као директна последица његових рецепата западале у велике кризе и незадрживо се кретале ка сиромаштву. При томе, не треба се заваравати да је генерална линија у реду, а да само неке нијансе, неке посебне политике или посебне мере нису биле добре, или нису добро спроведене, или дозиране.²⁷

Као што је већ констатовано, термин Вашингтонски консензус створен је као ознака за десет макроекономских реформских политика које је Џ. Вилијамсон наменио решавању проблема у земљама Латинске Америке. Изворно, те политике обухватале су следеће захтеве (видети табелу 2).

²² В.А. Мау, В России произошла нормальная революция. Она завершилась, у: *Десять лет, которые потрясли...*, Москва, 2002, стр. 65.

²³ Треба подвући да се и на западним универзитетима данас наведена проблематика изучава управо на основу података које је публиковао В. Земсков. (Видети, на пример, следеће његове радове: ГУЛАГ (историко-социологически аспект) I, *Социологические исследования*, № 6, 1991; ГУЛАГ (историко-социологически аспект) II, *Социологические исследования*, № 7, 1991; Политические репрессии в СССР (1917–1990), *Россия XXI*, № 1–2, 1994, као и његов заједнички рад с америчким ауторима J.A. Getty, G.T. Rittersporn and V.N. Zemskov. Victims of the Soviet Penal System in the Pre-War Years: A First Approach on the Basis of Archival Evidence, *The American Historical Review*, 1993, № 4.

²⁴ Не мења значајно наведене бројке ни чињеница да нису сви осуђени на смрт били убијени. В. Сачков (К вопросу о численности „жертв коммунизма“ в СССР. Интернет: <http://libelli.ru/works/zeki.htm>) тако наводи да је у периодима 1930–1931 и 1937–1938 погубљено 95% од укупног броја осуђених на смрт.

²⁵ На овом моменту у више радова инсистира Љ. Маџар. (Видети, рецимо: *Pustolovine pomerenog rasta: stari i novi model* (ka još jednoj makroekonomskoj himeri), Beograd, 2010. и *Enigme pokretača ekonomске кризе*, Beograd, 2010). Ови ставови и анализе којима су пропраћени заслужују посебан коментар.

²⁶ Видети наш превод чувене књиге: F. Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, Podgorica, 1997.

²⁷ Управо таквом би се могла окарактерисати позиција једног од најпознатијих савремених економиста. Видети: Dž.E. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, Beograd, 2004.

Табела 2. Начела Вашингтонског консензуса

1.	Фискална дисциплина. Своди се на захтев да јавни приходи треба да покривају јавне расходе, будући да буџетски дефицит, односно дефицит јавних финансија доводи до инфлације и до платнобилансног (текућег) дефицита.
2.	Промена приоритета јавних расхода. Треба јавне расходе усмерити на програме који пружају подршку привредном расту и најсиромашнијима.
3.	Пореска реформа. И то таква да комбинује умањење (граничних) пореских стопа и увећање пореске основице. То ће увећати пореске, па тиме и укупне јавне приходе.
4.	Либерализација каматних стопа. Уколико постоји контрола каматних стопа, треба је укинути.
5.	Политика конкурентног девизног курса. Централна банка треба да обезбеди да прецењена домаћа валута не угрожава конкурентност домаће привреде у размени са иностранством.
6.	Либерализација спољне трговине. И то као општи правац, без указивања на брзину којом то треба извести.
7.	Либерализација прилива страних директних инвестиција. Односи се не на цео капитални рачун, већ само на СДИ, дакле потребно је само омогућити да сви странци који желе да уложе у земљу, да нешто купе или изграде у њој, то могу да ураде без икаквог ограничења.
8.	Приватизација. Полази се од тога да приватизација, ако је изведена правилно, доноси користи, било да приватизована предузећа раде на конкурентном тржишту било да су правилно регулисана.
9.	Дерегулација. Она подразумева, пре свега, уклањање регулаторних баријера уласку нових предузећа у грану, чиме се увећава конкуренција, као и изласку предузећа из гране, а не уклањање регулације безбедности производње, еколошку регулацију, или економску регулацију у случају природних монопола.
10.	Власничка права. Потребно је обезбедити заштиту власништва без великих трошкова за то.

Извор: J. Williamson, What Washington Means by Policy Reform, *Latin American Readjustment: How Much Has Happened*, Washington, 1990, ch. 2; J. Williamson, From Reform Agenda to Damaged Brand Name, *Finance & Development*, 2003, № 3.

Иако је првобитно био намењен решавању „локалног“ проблема, овај скуп реформских политика, и поред разлика у њиховом тумачењу, брзо је прихваћен као програм с много ширим значењем, практично за све земље у развоју. Сматрало се да су његове претпоставке (оштра финансијска дисциплина и приватизација уз дерегулацију и либерализацију) довољне да уклоне стагнацију и иницирају економски раст. Велика улога слободног тржишта у оквиру овог скупа политика разлог је што се он често означава као неолибералан²⁸, чак као „неолиберални манифест“, иако је Џ. Вилијамсон истицао да то није исправно, да је термин неолиберализам скован да опише доктрине које је подржало Друштво Мон Пелерин (Mont Pelerin Society) основано после Другог светског рата да би промовисало верзију десног крила либералног програма, и да постоје неке неолибералне доктрине чија се схватања не подударају с политикама Вашингтонског консензуса²⁹.

Наравно, лингвистичка и остала разјашњења свакако нису без значаја, али ипак је важније нешто друго: да ли је и у којој је мери овај програм економских реформи прихватљив. Сам Вилијамсон је истицао јединственост 1989³⁰, а критичари Вашингтонског консензуса истицали су да у његовим политикама неки важни моменти недостају, као на пример друштвена једнакост и институционални развој. То је, наравно, неспорно, због чега је, уосталом, Вилијамсон (с Кучинским) касније (2003) допунио свој програм назвавши га *After the Washington Consensus*. Међутим, важно је дати оцену изворних политика, будући да су оне

²⁸ У нашој литератури овакав став експлицитно заступа Ј. Душанић (*Београдска економија – транзиција у Србији*, Београд, 2008, стр. 27), називајући га уз то „кодификовани програм економског неокOLONИЈАЛИЗМА“ (исто, стр. 23).

²⁹ J. Williamson, From Reform Agenda to Damaged Brand Name, *Finance & Development*, 40, 2003, № 3, p. 11.

³⁰ J. Williamson, From Reform Agenda to Damaged Brand Name, *Finance & Development*, 40, 2003, № 3, p. 11.

практично примењиване више од десет година. Јасно је да у тим оценама не може (и не треба) да постоји потпуна сагласност, али је ипак изненађујуће да међу нашим економистима има толико оних који те политике у потпуности подржавају. По мишљењу аутора ових редова некритички однос према политикама Вашингтонског консензуса (не само када је реч о његовом одобравању) не може бити добар – политике Вашингтонског консензуса треба разматрати појединачно и при томе у контексту конкретне привреде и конкретног времена.

Има ли историјских аналогија с транзиционом кризом?

Као полазна тачка у овим разматрањима може добро послужити једно вредно историјско искуство. Реч је о обнови Немачке после Другог светског рата.³¹ У страху да би Немачка могла још једном да угрози мир и изазове рат на састанку у Квебеку у Канади 16. септембра 1944. године савезници су прихватили план којим је Немачку требало деиндустријализовати и претворити у пољопривредну земљу. Све индустријске машине требало је уклонити, руднике попуњити водом и цемента, Немачку је требало претворити у земљу малих фармера.³² Претпостављало се да ће таква Немачка бити мирољубива нација, аргументовано је да ће ближи контакт са земљиштем довести до моралне регенерације немачког становништва, да ће га припитомити и пацификовати, те да ће тако бити избегнут наредни, трећи светски рат. Аутор наведеног плана био је Хенри Моргентау, министар финансија САД од 1934. до 1945.³³ План је покренут чим је Немачка капитулирала, 1945. године.³⁴ Током 1946. и 1947. постало је видљиво да је његова примена створила велике економске проблеме. Поред осталог, продуктивност у пољопривреди драстично се смањила, што је делимично било резултат повратка у пољопривреду многих који су изгубили посао у индустрији. Бивши амерички председник Херберт Хувер добио је задатак од председника Трумана да посети Немачку на челу тима пољопривредних и економских експерата и да извести Вашингтон о природи и узроцима проблема. У последњем од три извештаја Хувер је навео пет илузија о послератном развоју Немачке и међу њима као прву недвосмислено истакао: „Илузија је да се Нова Немачка која је остала после анексија може свести на „пољопривредну државу“ (pastoral state). То се не може урадити, а да не истребимо (exterminate) или некуд не иселимо 25 милиона људи.“³⁵ Тиме је идентификован прави узрок проблема. Хуверови извештаји, наравно, били су засновани на скрупулозним истраживањима, и стога није чудно што је он изнова открио суштину старе меркантилистичке теорије становништва: „Индустријска нација може да издржи и храни много бројније становништво него што би могла пољопривредна држава на истом месту.“³⁶ Исто као што је својевремено и А. Смит истакао аналогну разлику између ловачких и пастирских народа: „Веома је велика разлика

³¹ Наредно излагање засновано је на: E.S. Reinert, *Globalna ekonomija. Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašnji*, Beograd, 2006.

³² Истине ради, треба приметити да су у почетку биле у опцији три варијанте деиндустријализације Немачке. Према првој, најагресивнијој, требало је уклонити сву тешку и лаку индустрију, а према трећој, најблажој, само део тешке индустрије. На крају је преовладало средње решење – уклонити тешку индустрију и оставити Немачку с лаком индустријом и пољопривредом, иако и није до краја јасно да ли је споразум Черчила и Рузвелта из септембра 1944. имао више елемената друге или треће варијанте. (F.H. Gareau, Morgenthau's Plan for Industrial Disarmament in Germany, *The Western Political Quarterly*, 1961, № 2, стр. 518.)

³³ Термин Моргентауов план уобичајено се схвата у два значења: једно се односи на план о коме је управо реч, а друго на било који послератни програм усмерен да изазове и обезбеди разоружање Немачке путем значајног редуковања њене индустријске моћи. (Видети: F.H. Gareau, Morgenthau's Plan for Industrial Disarmament in Germany, *The Western Political Quarterly*, 1961, № 2, стр. 517.) Видећемо, у наставку, да се ово друго схватање може проширити на било који план који изоставља индустријализацију као елемент развоја неке земље.

³⁴ За детаљнији опис Моргентауовог плана видети: J.L. Chase, The Development of the Morgenthau Plan Through the Quebec Conference, *Journal of Politics*, 1954, № 2.

³⁵ H. Hoover, Hoover Industry Program, *Weekly information bulletin*, № 87, April 1947, p. 28.

³⁶ Навод према: E.S. Reinert, *Globalna ekonomija. Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašnji*, Beograd, 2006, стр.100.

између броја пастира и броја ловаца које иста површина једнако плодне земље може издржавати³⁷, с даљим импликацијама на одбрамбене могућности земље. Практично, то значи да индустријализација подиже одрживост једне земље.

После непуна три месеца Моргантауов план тихо је заустављен. Уместо њега успостављен је Маршалов план, који је као циљ имао, потпуно супротно Моргантауовом, идеју реиндустријализације Немачке и остатка Европе. Маршалов план инициран је јуна 1947, с образложењем³⁸ које се у потпуности уклапа у теоријска схватања која је још почетком XVII века изнео италијански меркантилист Антонио Сера, према којима производња сировина и индустријска производња подлежу различитим законима.³⁹ Таква су схватања коришћена све до времена иза Другог светског рата као аргумент у прилог томе да је земљама које су производеле сировине био потребан и индустријски сектор. Данашњи „мејнстрим“ у економској науци, нажалост, заснован на неолибералној догми, заборавио је на оваква мишљења, а преко својих спроводника, на челу са ММФ, чак и директно забрањује сиромашним земљама да развијају индустрију приморавајући их на „равноправно“ такмичење с индустријски развијеним земљама. Оним истим које су ради развоја својих индустрија користиле управо супротне политике од ових које данас намећу сиромашним земљама.

Шта је алтернатива?

Пошто се данас Маршалов план погрешно поистовећује с било којим планом који доноси велике ресурсе сиромашним земљама, превиђајући његову суштину – (ре)индустријализацију, потребно је навести и његове битне одлике и оно по чему се разликује од Моргантауовог плана. Приказаћемо то у наредном прегледу (табела 3).

Табела 3. Основне одлике Маршалових и Моргантауових планова

Маршалови планови	Моргантауови планови
Стварају се унапређујући	Стварају се искључиво унапређујући
Шумпетерске активности: (= „добре“ извозне активности)	Малтузијанске активности (= „лоше“ извозне активности, осим ако земља нема и неки шумпетерски привредни сектор)
Због специјализације настају растући приноси / економије обима	Због специјализације се брзо доспева у област с опадајућим приносима
Динамична несавршена конкуренција	„Савршена конкуренција“
Привредне делатности с великим потенцијалом за раст	Привредне делатности с малим потенцијалом за раст
Стабилне цене	Делимично екстремно колебање цена
Генерално добро образована радна снага	Генерално ниско образована радна снага
Ствара се средња класа	Ствара се феудална класна структура
Плате се тешко обарају	Плате се лако обарају
Технолошке промене доводе до високих плата произвођача („фордистички режим плата“)	Технолошке промене најчешће доводе до нижих цена за потрошаче
Стварају се велики синергијски ефекти (ефекти	Ствара се мало синергијских ефеката

³⁷ A. Smit, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, 2, Beograd, 1970, стр. 869.

³⁸ Тадашње Маршалово излагање открива срж односа између индустрије и пољопривреде, као језгра западне цивилизације: „Сељак је увек правио храну да би је размењивао са онима који живе у граду за друге животне потрепштине. Та подела рада је основа наше модерне цивилизације. Њој сада прети лом. Индустрије у градовима не производе довољно робе да би могли да је размењују са сељацима који производе храну (...) У међувремену, у градовима нема довољно хране и материјала за потпалу и на многим местима људи се приближавају граници глади. Владе због тога морају да користе своје девизне резерве да би купиле неопходну робу у иностранству (...) На тај начин, брзо се развија веома лоша ситуација која не слуги добро по свет. Модерни систем поделе рада на коме се базира размена робе, у опасности је да се распадне.“ (Навод према: E. S. Reinert, *Globalna ekonomija. Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, 2006, стр. 122)

³⁹ Видети: A. Serra, *Kratka rasprava o uzrocima koji mogu izazvati obilje zlata i srebra u kraljevinama u kojima nema rudnika s primjenom na kraljevinu Napulj*, Zagreb, 1952, посебно треће поглавље.

кластера, „linkages“)	
-----------------------	--

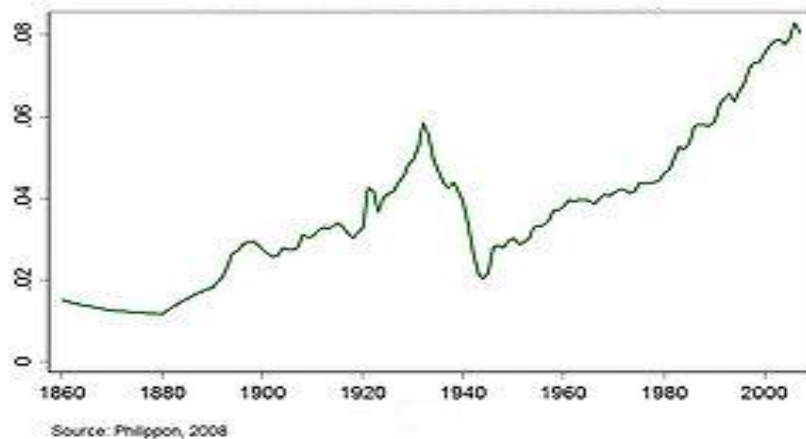
Извор: E.S. Reinert, *Globalna ekonomija. Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, 2006, стр. 100.

У наведеном прегледу јасно се види шта је потребно предузети, као и где се сада налазе транзиционе земље, између осталог и Србија. А да би ствари биле потпуно јасне, навешћемо и преглед средстава која су коришћена од времена Хенрика VII у Енглеској (1485) до Јужне Кореје (1960-е), али које су касније забранили Светска банка и ММФ.

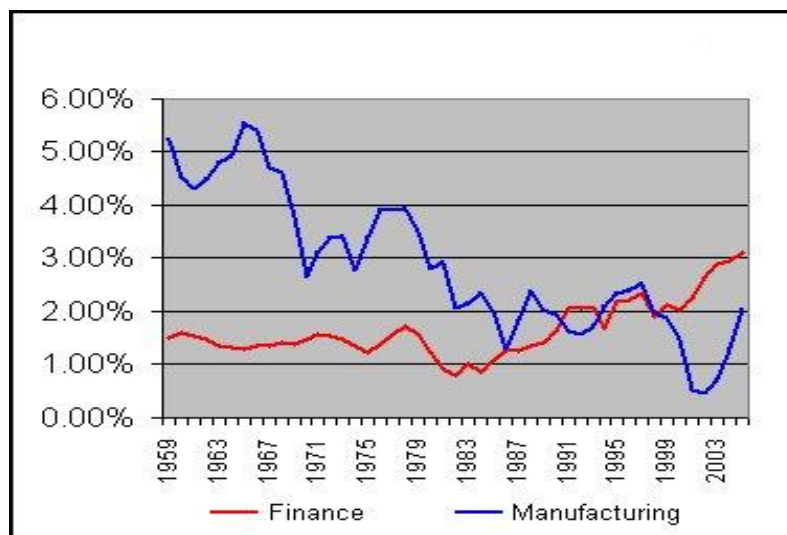
Табела 4. Средства за национални економски развој

1.	Прихватање да богатство настаје у везама између активности с растућим приносима и континуираном механизацијом. Разумевање да је држава у „погрешној бранши“. Свесна политика која истиче, помаже и штити те активности.
2.	Тим активностима се у одређеној географској области обезбеђују привремени монополи / патенти / царинска заштита.
3.	Прихватање става да је економски развој синергијски феномен, тако да се форсира што већа разноврсност и подела рада у привреди. „Максимирање поделе рада и броја послова у земљи“ (Антонио Сера, 1613) и копирање економске структуре Венеције и Холандије.
4.	Теоријско схватања да индустријализација (и напредне услужне делатности) истовремено решавају четири велика економска проблема сиромашних држава: повећавају додату вредност, повећавају запосленост, повећавају плате и смањују дефицит платног биланса.
5.	Значај тога да се привуку компетентни људи из иностранства (што је далеко важније од иностраног капитала). То је било веома важно већ у Енглеској у време династије Тјудора (кроз историју су религијски прогони чинили да су се нације самовољно лишавале својих најобразованијих грађана).
6.	Релативно потлачивање великих земљопоседника. Од Фиренце у XIII веку преко Енглеске од 1485, до Јужне Кореје после Другог светског рата. Физиократија (одакле стандардна економија води порекло) била је побуна великих земљопоседника против такве политике. Ова листа средстава националног економског развоја у ствари је антифизиократска политика.
7.	Пореске олакшице за привредне делатности које желимо да изградимо.
8.	Јефтине кредити за исте те делатности.
9.	Подршка у извозу за исте те делатности.
10.	Помоћ да се повећа обрадива површина и помоћ пољопривреди генерално, иако морамо бити потпуно свесни да та грана никако није у стању да сама извуче земљу из сиромаштва.
11.	Велико тежиште на образовању и знању.
12.	Патентна заштита за нове проналаске.
13.	Извозне царине и забране извоза да би сировине постале скупље за инострану индустрију (невероватно ефикасно коришћене од стране Енглеске у XVI веку да би сломила италијанску текстилну индустрију).

Извор: E.S Reinert, *Globalna ekonomija. Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, 2006, стр. 44–46.

Слика 7. Учешће финансијског сектора у БДП САД
(Извор: Philippon Thomas, *The future of the financial industry*, Finance Department of the New York University Stern School of Business at New York University.)

Слика 8. Профит као процент БДП у индустрији и финансијама САД
(Извор: *Economic Report of the President, 2007*, Report Spreadsheet Tables, Tables B-1 and B-91.)

Закључна разматрања

На крају, треба подвући да иако ствари изгледају прилично јасно, у суштини то ипак није тако. Не због тога што би евентуално требало доводити у питање овде изложена схватања и аргументе – то је увек потребно, и чак нужно, и од тога не треба бежати. Реч је, ипак, о нечем другом. Данас су кретања у свету много више међузависна него вероватно икад у историји, и мало која земља поготову ако је мала и слаба као што је Србија данас има могућности да спроводи своју сопствену политику. Моћ финансијског капитала данас је већа него икад (видети слике 7. и 8), а он сам срастао је с државном политичком влашћу пре свега у САД и с великим корпорацијама, створивши тзв. олигархијску тријаду⁴⁰ (Волстрит + Министарство

⁴⁰ Према: Т. Ковалик, У истоков современног финансијског кризиса, *Белорускиј економическиј журнал*, 2009, № 1(46).

финансија САД + Међународни монетарни фонд) која има фактичку политичку и економску власт у читавом свету.⁴¹

Данас је стога кључно питање – може ли се сломити логика савременог капитализма (казино-капитализма, како га назива Сузан Стренц), односно финансијског капитала. При томе, није реч само о томе да ли постоје одговарајући програми⁴², већ је кључно питање да ли постоје друштвене снаге које би биле способне да то изведу. То је, наравно, врло сложен проблем који излази ван оквира овог рада.

То што је речено за свет важи, наравно, и за нашу земљу – да ли постоје снаге које су спремне и способне да изведу прелазак с владајуће (неолибералне) концепције која води у сиромаштво ка индустријски оријентисаној концепцији која је у стању да изведе земљу на пут развоја? Наравно, треба имати у виду да се већ доста дуго код нас говори о новом моделу развоја, заснованом, поред осталог, на обнови индустрије, али велико је питање да ли су такве најаве макар и минимално реалне или је просто реч о политичком маркетингу за домаћу употребу. Односно, питање је да ли постоје жеље и могућности за вођење аутономне политике. Данас се таква жеља углавном не види, а владајући мејнстрим у нашој економској мисли не види ни потребу за таквим нечим.

Литература

- 1) Bukvić, Rajko. Morgentauov plan i Vašingtonski konsenzus: ima li razvojnog izlaza za zemlje u tranziciji, Zbornik *Kriza i razvoj*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2010, str. 328–334.
- 2) Chase, John L. The Development of the Morgenthau Plan Through the Quebec Conference, *Journal of Politics*, Volume 16, 1954, № 2, pp. 324–359.
- 3) *Economic Report of the President*, Transmitted to the Congress February 2007, Washington, 2007.
- 4) Eichelkraut, Sascha. *Rohstoffmacht Rußland. Bodenschätze als Basis wirtschaftlichen Entwicklung und für einen starken Staat?*, Tectum Verlag, Marburg, 2008.
- 5) Ellman, Michael. The Social Costs and Consequences of the Transformation Process, *Economic Survey of Europe 2000*, № 2/3, 2000, pp. 125–140.
- 6) EuroMemorandum Group, *Europe in Crisis: A Critique of the EU's Failure to Respond and Proposals for a Democratic Alternative – EuroMemorandum 2009/2010*, Berlin, 2009.
- 7) Fukujama, Frensis. *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1997.
- 8) Gareau, Frederick H. Morgenthau's Plan for Industrial Disarmament in Germany, *The Western Political Quarterly*, Volume 14, 1961, № 2, pp. 517–534.
- 9) Getty, J. Arch; Gábor T. Rittersporn and V.N. Zemskov. Victims of the Soviet Penal System in the Pre-War Years: A First Approach on the Basis of Archival Evidence, *The American Historical Review*, Volume 98, 1993, № 4, pp. 1017–1049.
- 10) Hoover, Herbert. Hoover Industry Program, *Weekly information bulletin*, № 87, April 1947.
- 11) Irving, David. *Der Morgenthau-Plan 1944/45*, H.M. Hauschild, Bremen, 1986.
- 12) Kolodko, Grzegorz. Ekonomski neoliberalizam postaje gotovo irrelevantan, *Ekonomika*, godina 34, 1998, broj 11–12, str. 296–298.
- 13) Madžar, Ljubomir. Enigme pokretača ekonomske krize, Zbornik *Kriza i razvoj*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2010, str. 32–43.
- 14) Madžar, Ljubomir. Pustolovine pomenog rasta: stari i novi model (ka još jednoj makroekonomskoj himeri), Arandarenko, Mihail; Aleksandra Praščević i Slobodan Cvejić (red.) *Ekonomsko-socijalna struktura Srbije: učinak prve decenije tranzicije*, Naučno društvo

⁴¹ Детаљније смо о томе писали у: Р. Буквић и Ч. Оцић, Финансијализација као узрочник и мултипликатор кризе, 2010.

⁴² Један од значајних понуђених програма потиче од Џозефа Стиглица, а пажњу у светским размерама привлачи и ЕвроМеморандум (видети последње издање *EuroMemorandum 2009/2010*), који већ годинама промовише прелазак од finance-led capitalism to capitalism, и који су подржали бројни представници друштвених наука, међу њима и економисти.

- ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2010, str. 9–70.
- 15) Marangos, John. What happened to the Washington Consensus? The Evolution of international development policy, *Journal of Socio-Economics*, Vol. 38, 2009, №1, pp. 197–208.
 - 16) Mencinger, Jože. The Benefits of Ignoring IMF, *Ekonomski pregled*, god. 53, 2002, br. 3–4, str. 391–403.
 - 17) Philippon, Thomas. The future of the financial industry, Finance Department of the New York University Stern School of Business at New York University.
<http://sternfinance.blogspot.com/2008/10/future-of-financial-industry-thomas.html>
 - 18) Reinert, Erik S. *Globalna ekonomija. Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, Čigoja štampa, Beograd, 2006.
 - 19) Reinert, Erik S. The role of the state in economic growth, *Journal of Economic Studies*, Volume 26, 1999, № 4–5, pp. 268–326.
 - 20) Serra, Antonio. Kratka rasprava o uzrocima koji mogu izazvati obilje zlata i srebra u kraljevinama u kojima nema rudnika s primjenom na kraljevinu Napulj, Štampar, Slobodan (ur.) *Ekonomisti XVII i XVIII stoljeća*, Kultura, Zagreb, 1952, str. 111–188.
 - 21) Smit, Adam. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda, 2*, Kultura, Beograd, 1970.
 - 22) Sobchak, Anatoly A. Transition to a Market Economy, *Cato Journal*, 11, 1991, 2, 195–214.
 - 23) Stiglic, Džozef E. *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2004.
 - 24) Stuckler, David; Lawrence King and Martin McKee. Mass privatisation and the post-communist mortality crisis: a cross-national analysis, *The Lancet*, Volume 373, 2009, № 9661, pp. 399–407.
 - 25) Tasić, Nikola i Miroslav Zdravković. *Osetljivost srpskog izvoza i uvoza na promene deviznog kursa u dugom roku*, Narodna banka Srbije, Beograd, 2008.
 - 26) UNICEF. *A decade of transition*. Monitoring Central and Eastern Europe Project, Florence, Italy: UNICEF, 2001.
 - 27) Wedel, Janine R. The Harvard Boys Do Russia, *Nation*, Vol. 266, 1998, № 20, pp. 11–16.
 - 28) Williamson, John. What Washington Means by Policy Reform, in John Williamson (ed.) *Latin American Readjustment: How Much Has Happened*, Institute for International Economics, Washington, 1990, ch. 2. (www.iie.com/publications/papers/papercfm?ResearchID=486.)
 - 29) Williamson, John. From Reform Agenda to Damaged Brand Name, *Finance & Development*, Vol. 40, 2003, № 3, pp. 10–13.
 - 30) Батчиков, Сергей Анатольевич и Сергей Георгиевич Кара-Мурза. Неолиберальная реформа в России, 8-я международная конференция *Глобализация и развитие*, Гавана, 6–9. 2. 2006. Интернет: <http://sovserv.ru/vbb/showthread.php?t=80777>.
 - 31) Буквић, Рајко. Транзиција у Русији – либерализам у изведби „породице“, *Нова српска политичка мисао*, година XV, број 3–4, 2007, стр. 291–315.
 - 32) Буквић, Рајко. Заложно-кредитне аукције и настанак руских олигарха, *Нова српска политичка мисао*, година XVII, број 3–4, 2009, стр. 131–157.
 - 33) Буквић, Рајко и Часлав Оцић. Финансијализација и савремене кризе, *Округли сто Порекло и исходи криза*, ОЕН САНУ, 20. април 2010. (Зборник радова у штампани.)
 - 34) Бушков, Александр А. *Дом с привидениями. Хроника мутного времени*, Олма-Пресс, Москва, 2005.
 - 35) Душанић, Јован Б. *Београдска економија – транзиција у Србији*, Београдска пословна школа, Београд, 2008.
 - 36) Земсков, Виктор Николаевич. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) I, *Социологические исследования*, № 6, 1991, стр. 10–27.
 - 37) Земсков, Виктор Николаевич. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) II, *Социологические исследования*, № 7, 1991, стр. 3–16.
 - 38) Земсков, Виктор Николаевич. Политические репрессии в СССР (1917–1990), *Россия XXI*, № 1–2, 1994. стр. 107–125.
 - 39) Кинг, Лоуренс и Дэвид Стаклер. Массовая приватизация и рост смертности в посткоммунистических странах, *Мир России*, 2007, № 3, с. 112–131.

- 40) Ковалик, Тадеуш. У истоков современного финансового кризиса, *Белорусский экономический журнал*, год 13, 2009, № 1(46), с. 4–12.
- 41) Мау, Владимир Александрович. В России произошла нормальная революция. Она завершилась, у: *Десять лет, которые потрясли...*, Вагриус, Москва, 2002, стр. 61–70.
- 42) Сачков, Вячеслав. К вопросу о численности „жертв коммунизма” в СССР. Интернет: <http://libelli.ru/works/zeki.htm>.
- 43) Тасић, Славиша. Фиксирање динара за евро, *НИИ*, 11. март 2010, број 3089, стр. 29.
- 44) Хубиев, Экономический цикл и кризисы в России: основные макроэкономические тенденции, Бузгалин, А.В. (ред.-сост.) *Главная книга о кризисе: сборник*, Яуза и Эксмо, Москва, 2009, с. 87–116.

Washington’s Consensus and Disindustrialization of the Eastern and South-Eastern Europe

by Rajko Bukvić

Abstract: The paper considers the problems of the results of the reforms in so called post-comunist countries, they on Washington’s consensus are based. Them characterise mostly three key points – privatization, deregulation and macroeconomic stability. Except the little cases, this countries realized deep and long-run economic fall, followed by similar processes in other spheres. Contrary to ordinary opinions that tranzition crisis show as result of inconsistency in reforms taking, the paper says this is normaly its result. As an analogue is the Morgenthau’s plan for West Germany observed, that has promoted Germany to industrial disarmament, and that would lead to its poverty and its transformation into raw material basis for the developed economies, and according to these to impossibility of survival of the existing number of population. Fortunately for the Germany, after scrupulous analysis Morgenthau’s plan was abandonen and Marshall’s plan was introduced. It lead to industrial renewal of Germany. For the countries of Eastern and South-Eastern Europe it is necessary the same: abandon neoliberal konception based on Washington consensus and implement conception of industrialization.

Key words: Transition, disindustrialization, Washington consensus, Morgenthau’s plan, Marshall’s plan, tranzition crisis, development